

Kinga Muras

studentka studiów II stopnia Zarządzanie w logistyce

Społeczna Akademia Nauk w Warszawie

Wybrane programy społeczne w procesie zapewnienia bezpieczeństwa na poziomie społeczności lokalnych

Abstrakt

W artykule zostało przedstawione pojęcie bezpieczeństwa oraz jego zagrożenia, mogące wystąpić w społecznościach lokalnych. Autorka zaprezentowała zasady i etapy tworzenia programów profilaktycznych oraz dwa wybrane programy realizowane na potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa w społecznościach lokalnych. Głównym celem artykułu jest omówienie wybranych programów społecznych biorących udział w procesie zapewnienia bezpieczeństwa na poziomie społeczności lokalnych. Problem główny przedstawiony został w formie pytania: W jaki sposób bezpieczeństwo na poziomie społeczności lokalnych jest kształtowane przez programy społeczne?

Artykuł powstał na podstawie analizy literatury oraz badania wybranych programów. W rezultacie rozważań nakreślono ich pozytywne i negatywne aspekty. Wnioski sformułowano na podstawie analizy wyników danych wprowadzonych w życie programów. Głównym wynikiem rozważań autorki jest stwierdzenie, że w wielu przypadkach programy profilaktyczne nie są odpowiednio ustanawiane, przez co trudno ocenić ich następstwa. Aby móc oszacować realne skutki danego programu, ważne jest, aby potwierdzić, czy przy jego tworzeniu zakończono wszystkie konieczne etapy, przestrzegając ustalone zasady.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenie, społeczność lokalna, program profilaktyczny

Chosen Social Agendas in the Process of the Safety Assurance at the Local Community Level

Abstract

The article presents the concept of the security and its threats, which can occur in local communities. The author has described the rules and stages of the preventive

programmes formation as well as two chosen preventive programmes, designed to support security in local communities. The main aim of the essay was to elaborate chosen, programmes tackling social problems, which take part in the process of the security assurance at the local community level. The main matter is delivered answering the following question: In what way the security at the local community level is shaped through the social programmes? The paper was written on the grounds of the literature analysis and examination of the chosen programmes. Based on the author's considerations the positive and negative aspects of these preventative programmes are drawn. The findings presented, are based on the analysis of the outcomes of the selected, implemented programmes. The main conclusion of the author is the fact that in many cases preventative programmes are not established correctly, which creates some difficulties at accessing their outcome. While evaluating the results of a chosen programme, it is important to confirm, if during the creation process, all necessary stages were completed, abiding all constituted rules.

Keywords: security, thread, local community, preventative program

Wstęp

Zapewnienie bezpieczeństwa było celem wszystkich ludzi od zarania dziejów. Człowiek zawsze musiał chronić siebie, swoją rodzinę i majątek, na przykład przed zagrożeniami pochodzącymi ze zmieniającego się klimatu, czy też przed takimi, które wynikały, niestety, z jego własnej działalności. Jednak wiadomym jest, że w mniejszym czy też większym stopniu można było im zapobiegać. Dzięki przygotowaniu na zagrożenia/zjawiska niepożądane można było całkowicie je powstrzymać lub dopuścić ich zaistnienie, z tym że w mniej destrukcyjnej formie. Jedną z metod uzyskania takiego efektu jest profilaktyka, czyli podjęcie działań uniemożliwiających powstanie sytuacji niebezpiecznej. Profilaktyka odgrywała, odgrywa i będzie odgrywała znaczącą rolę w praktycznie wszystkich dziedzinach naszego życia. Odpowiednie kształtowanie bezpieczeństwa wymaga korzystania z profilaktyki, ponieważ w wielu przypadkach może to zmniejszyć efekt końcowy zagrożeń mogących wystąpić w społecznościach lokalnych.

1. Bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym

1.1. Określenie bezpieczeństwa

Próba zdefiniowania pojęcia bezpieczeństwa podejmowana była niejednokrotnie. Powstało wiele jego określeń, na co wpływ miało wiele czynników, między innymi uwarunkowania polityczne, społeczne, informacyjne czy też ideologiczne. Ogólnie bezpieczeństwo „(...) jest przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin nauk przyrodniczych, technicznych, medycznych, rolniczych i społecznych, a także szczególnych dyscyplin naukowych o rodowodzie sięgającym początków naukowego poznawania rzeczywistości” [1]. Próba zdefiniowania i rozumienia pojęcia bezpieczeństwa podejmowana była zatem wielokrotnie i za każdym razem każdy z badaczy osiągał inny rezultat. Jak twierdzi Jarosław Gryz, „(...) teoria bezpieczeństwa obejmuje obecnie: jednostki, społeczności, społeczeństwa, narody, ich struktury organizacyjne oraz strategie rozwoju i działania, a także planowanie w zakresie wykorzystania sił i środków (jako efekt wymienionych strategii) w stanach pokoju, kryzysu i wojny” [2]. Można z tego wywnioskować, że nie ma w naszym życiu obszaru, który pozbawiony byłby bezpieczeństwa. W mniejszym czy większym stopniu tematyka ta pojawia się w każdym społeczeństwie i dotyczy wszystkiego co nas otacza. Obszar ten może być pojmowany na wiele sposobów, to znaczy, ilu autorów, tyle teorii. Natomiast „Współczesny rozwój teorii bezpieczeństwa posiada przede wszystkim kontekst projektowy, konceptualny, wyrażany poprzez zarządzanie strategiczne jako forma kreowania pożądanych stanów rzeczy, środowiska, uwarunkowań” [2]. Oznacza to, że główne podejście do tematyki bezpieczeństwa opiera się na planowaniu z zamiarem wypracowania założonych celów w myśl strategii opracowanej dla danego społeczeństwa.

Jan Gołębiewski stwierdził, że: „Bezpieczeństwo pojmowane jest jako aktywność oparta na przewidywaniu, rozumnych działaniach wyprzedzających, nacechowanych rozsądkiem, pozbawiona zbędnego ryzyka i oparta na wiedzy oraz doświadczeniu (...). Historia ludzkości dowodzi jednoznacznie, bez względu na aktualną nazwę tej aktywności i stosowaną terminologię, że była ona zawsze sprawą priorytetową dla jednostki, grupy, plemienia, społeczności, narodu i państwa” [3]. Wynika z tego, że istnienie bezpieczeństwa możliwe jest wtedy, gdy ludzie planują i najpierw dokonują analizy swojego

działania, po czym przystępują do konkretnych działań. Powinny być one przemyślane i bazować na doświadczeniach z przeszłości.

Z kolei Jacek Pawłowski twierdzi, że bezpieczeństwo należy rozumieć jako „ochronę przed zagrożeniami, a także jako pewność, będącą wynikiem niewystępowania zagrożeń i/lub skutecznych działań w celu zapobiegania nim lub ich usunięcia. W najogólniejszym znaczeniu bezpieczeństwo można więc określić jako pewność istnienia, funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność ta jest wynikiem nie tylko braku zagrożeń, ale powstaje także wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu i jest zmienna w czasie” [4]. Dla jednostki pewność bytu jest jedną z podstawowych potrzeb, a uzależniona jest ona właśnie od tego, czy w ogóle i w jakim stopniu czujemy się bezpiecznie. W wyniku braku zagrożeń każdy z nas może swobodnie realizować się na innych płaszczyznach, na przykład rozwijać się, planować przyszłość czy też naturalnie integrować się z resztą społeczeństwa.

Autorka uważa, że wśród ogółu rodzajów bezpieczeństwa, których wyróżnić możemy wiele rodzajów, dla każdego z nas najważniejsze powinno być bezpieczeństwo lokalne. Włodzimierz Fehler określa je „(...) jako pewien stan spokoju i zdolności do neutralizowania zagrożeń w geograficznie ograniczonej przestrzeni sąsiedzkiej dotyczący przede wszystkim relacji bilateralnych i multilateralnych, podmiotów państwowych nie wywierających bezpośrednio znaczącego wpływu na szerszy terytorialnie (subregionalny, regionalny czy globalny) wymiar bezpieczeństwa” [5]. Ten rodzaj bezpieczeństwa odnosi się do ogólnych jego definicji, jednak uwzględnia wyłącznie jego wymiar w skali mikro. Oznacza to, że według tego określenia, najważniejsze jest chronić i dbać o to, co partykularne. Każda lokalność ma swoją niezależność w stosunku do państwa, w którym się znajduje. Rządzi się, w pewien sposób, swoimi prawami, ponieważ ma swoje zwyczaje, tradycje czy też środowisko, w którym funkcjonuje. W związku z tym, dla każdej społeczności lokalnej bezpieczeństwo znaczyło co innego.

Poziom bezpieczeństwa uzależniony jest od charakteru narodowego danego kraju. Poznanie cech danego narodu często może być kluczowe w kwestii kształtowania jego bezpieczeństwa. Wszystkie jego właściwości kształtują się na przestrzeni lat, a nawet wieków. To przed czym teraz musimy się chronić, być może zależy jeszcze od naszych przodków. Jeśli chodzi o polskie warunki, to Aleksandra Skrabacz i Krzysztof Loranty wyróżniają pięć zasadniczych cech, które charakteryzują Polaków [6]:

1. Umiłowanie wolności i niezależności ducha (...). Pozytywne z pewnością jest to, że Polacy zawsze walczyli i walczą o swoją niepodległość, zaś negatywny wydzźwięk ma kwestia ich zachowań w stosunku do władzy ustanowionej w powszechnych wyborach.
2. Wielkoduszność, dobroć, humanitarność (...). Jesteśmy pomocni, wyrozumiali, a także myślimy o innych. Jednak niekiedy zbyt często przyjmujemy taką postawę, gdyż w ten sposób stajemy się niestety słabi w oczach innych.
3. Męstwo, bohaterstwo i honor (...). Nasze usposobienie i temperament sprawiają, że jesteśmy znakomitymi żołnierzami i stać nas na dokonywanie wielkich czynów. Jednak jednorazowo, ponieważ nie trudnimy się żmudną, codzienną pracą, która mogłaby doprowadzić nas do założonego celu.
4. Umiejętność oddania się sprawie publicznej (...). Potrafimy w pełni zaangażować się w kwestie publiczne, które dotyczą innych. Z drugiej strony świadczy to o tym, że nie przykładamy wagi do zagadnień ekonomicznych, które przecież budują kapitał i potęgę kraju.
5. Wiara w wyższość sił duchowych (...). Zawieranie opatrności i przedkładanie jej nad technikę i rozwiązania materialne. W walce najważniejsza jest metoda i praktyczne sposoby, nie ma miejsca na bierną postawę.

Definicja, która najbardziej pasuje do określenia bezpieczeństwa, to ta, która mówi, że jest ono „... naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, (...) podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych; jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia” [1]. Zawarto w niej sens, który po raz pierwszy uwzględnił Abraham Maslow w swojej piramidzie potrzeb. Z powyższego twierdzenia wynika również, że bezpieczeństwo obejmuje wszystko – od jednostki po całe społeczeństwa czy też narody. Aby mówić o bezpieczeństwie, można wyróżnić jego elementy w szerokim aspekcie. Jan Gołębiowski wśród tych elementów wyróżnia:

1. „Stabilność wewnętrzna państwa (terytorium, ludności i władzy) i jego struktur.
2. Dojrzałość przygotowanych elit politycznych (nie klasy politycznej).
3. Profesjonalizm pracowników administracji publicznej.
4. Skuteczność i wiarygodność instytucji publicznych.
5. Aktywność społeczna, polityczna i zawodowa społeczeństwa.
6. Poziom i zakres udziału społeczeństwa w rządzeniu i zarządzaniu.
7. Metodyka rozwiązywania problemów społecznych.
8. Poziom zatrudnienia i bezrobocia, biedy i dobrobytu.

9. Poszanowanie reguł demokracji, wolnego rynku, praw i swobód obywatelskich.
10. Przyswojenie wymogów i standardów prawa międzynarodowego.
11. Funkcjonowanie systemu ochrony ludności.
12. Przestrzeganie praw mniejszości narodowych, grup etnicznych, wyznaniowych, religijnych i kulturowych.
13. Poziom rozwoju gospodarczego i społecznego.
14. Umiejętność prowadzenia dialogu i osiągnięcia rozumnych kompromisów” [3].

Powyższe elementy wskazują, na ile problem bezpieczeństwa jest złożony. Realizowana przez władze polityka, prawidłowe relacje między rządzącymi a społeczeństwem zagwarantować mogą rozwój w danym społeczeństwie czy też pewność jego bytu.

Reasumując, problematyka dotycząca bezpieczeństwa nie może być traktowana w sposób jednokrotny i powtarzalny, gdyż jego uwarunkowania podlegają ciągłym zmianom. Wówczas należy je analizować pod wieloma względami oraz mieć na uwadze to, jakie czynniki na dany rodzaj bezpieczeństwa wpływają.

1.2. Zagrożenia dla bezpieczeństwa społeczności lokalnych

Bezpieczeństwo społeczności lokalnych, tak jak każdy inny rodzaj bezpieczeństwa, podatne jest na zagrożenia. Zgodnie z tym co pisze Zbigniew Ciekankowski, „zagrożenie najogólniej rozumiane jest jako brak bezpieczeństwa, przez co staje się niezmienną i nieuniknioną, a w niektórych wypadkach powszechną, rzeczywistością życia ludzkiego. Jednocześnie ma ono ścisły związek z bezpieczeństwem, które w ten sposób czyni zagrożenie jego podstawową kategorią. Identyfikacja zagrożeń i wiedza o nich stają się zatem podstawowym warunkiem do wszczęcia działań zapobiegawczych (...)” [7]. Najpierw musimy wiedzieć, czy w ogóle i w jakim rejonie zagrożenia istnieją, aby móc podjąć odpowiednie kroki zmierzające do jego usunięcia.

Stan niebezpieczeństwa ma wpływ na życie każdej społeczności lokalnej, którą określić można jako: „zbiorowość ludzi zamieszkujących określone i niewielkie terytorium, połączonych siecią silnych więzi społecznych wynikających ze wspólnoty interesów i potrzeb oraz poczucia przywiązania do zamieszkiwanego obszaru. Każda społeczność posiada określone instytucje. Mieszkańcy społeczności lokalnej mieszkają blisko siebie, często dobrze się znają, uczęszczają do tych samych szkół, borykają się ze wspólnymi proble-

mami, wzajemnie sobie pomagają, ale czasem również spierają się ze sobą. Ta bliskość i wzajemne kontakty powodują powstawanie pomiędzy mieszkańcami podstawowych więzi społecznych. Zazwyczaj tak powstałe więzi są trwałe” [8]. Wszystko, co nas otacza, to mniejsza lub większa społeczność lokalna. Istotą prawidłowego jej funkcjonowania jest znajomość obszaru, istniejących w nim zagrożeń, ludzi, a także kapitału społecznego.

Wśród zagrożeń, które mogą wystąpić w społecznościach lokalnych, wyróżnić możemy:

- ubóstwo;
- kryzys demograficzny;
- alkoholizm;
- bezdomność;
- bezrobocie;
- problemy kryminalne;
- choroby;
- zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego;
- katastrofy;
- przestępczość;
- przemoc;
- narkomanię;
- wypadki drogowe;
- awarie [9].

Występowanie któregoś z niebezpieczeństw w danej społeczności lokalnej może znacznie wpłynąć na destabilizację jej codziennego życia. Brak bezpieczeństwa sam w sobie stanowi zagrożenie dla jej rozwoju i zmniejsza jej wartość. Dla wszystkich ludzi bardziej atrakcyjna do zamieszkania i rozwoju będzie okolica, gdzie wskaźnik bezpieczeństwa znacznie przewyższa poziom zagrożeń.

2. Zasady i etapy, na podstawie których tworzone są programy profilaktyczne

2.1. Zasady tworzenia programów profilaktycznych

Właściwie prowadzona profilaktyka może być pomocna przy zapewnieniu bezpieczeństwa, można ją wykorzystać, np. jako sposób przeciwdziałania zjawiskom niepożądanym, redukowaniu liczby przestępstw czy też

wskazywaniu danemu społeczeństwu właściwego kierunku postępowania. Tadeusz Kęsoń i Grażyna Ożarek zauważają, że zachowania niezgodne z prawem, które zaburzają stan bezpieczeństwa „mają wiele przyczyn i uwarunkowań, począwszy od: indywidualnych osobowościowych cech sprawcy, środowiska, w którym wyrastał i przebywa, na systemowych wynikających z takiego, a nie innego modelu polityki społecznej skończywszy” [10]. W związku z tym można stwierdzić, że zasady i etapy tworzenia programów będą wynikały z istniejącego w danej społeczności problemu oraz czynników na niego wpływających.

Działania realizowane według zasad przynoszą najlepsze efekty, ponieważ wyznaczają, na przykład, płaszczyznę danego działania czy też jego przeznaczenie. Narzędziem wykorzystywanym do zapobiegania zagrożeniom są programy profilaktyczne. Zdaniem Marka Leszczyńskiego, Agaty Gumieniak, Lidii Owczarek oraz Ryszarda Mochockiego „Już w fazie tworzenia muszą być określone etapy i towarzyszące im zasady, których należy bezwzględnie przestrzegać, gdyż od tej konsekwencji zależy powodzenie przedsięwzięcia. Wdrożenie programu (...) powinno być poprzedzone: identyfikacją zagrożeń, określeniem uwarunkowań oraz wskazaniem i pozyskaniem podmiotów do współuczestnictwa w działaniach, a także określeniem ich roli. Program to proces, poprzez który osiąga się określony cel.” [11].

Przy tworzeniu programów profilaktycznych najczęściej wymieniane jest pięć zasad. Są to zasady:

1. „Realizmu (...).
2. Komplementarności (...).
3. Partycypacji (...).
4. Spójności (...).
5. Społecznej akceptacji (...)” [12].

Dodatkowo, można stwierdzić, że „Realizacja programów profilaktycznych (...) powinna opierać się na następujących zasadach współdziałania:

- racjonalnej koncentracji sił i środków;
- maksymalnym wykorzystaniu potencjału umiejętności zawodowych, predyspozycji osobistych i możliwości podmiotów współdziałających;
- jednolitości funkcjonowania współdziałania systematycznego, jego usprawniania i pogłębiania.” [11].

Oprócz wytypowanych przez autorów książki [11] powyższych zasad, należałoby uwzględnić także sposób wprowadzania programów w życie oraz

dostępność do nich, a także ich ocenę. Pozwoliłoby to monitorować i wskazywać np. „wąskie gardła” [13] programu. Można również przypuszczać, że umożliwiłoby to wcześniej i skuteczniej przeciwdziałać pojawiającym się opóźnieniom i ograniczeniom realizacji.

Powyższe zasady, po ich scaleniu, w praktyce dadzą nam wiedzę, która, jak twierdzą Tomasz Serafin i Sergiusz Parszowski, pozwoli:

- „zhierarchizować występujące na danym obszarze problemy (...);
- zdefiniować grupy docelowe;
- określić cele podejmowanych działań prewencyjnych (...);
- (...) określić zadania, obszar, na którym będą realizowane podmioty zainteresowane współpracą przy ich realizacji, formy i metody działania oraz termin ich realizacji;
- opracować założenia do systemu zarządzania (...) programem;
- opracować założenia ewaluacyjne;
- wskazać kierunki działań medialnych;
- oszacować koszty (...);
- wskazać osobę odpowiedzialną za opracowanie dokumentu programu prewencyjnego (...)” [14].

Warto pamiętać również, że kluczową kwestią przy tworzeniu programu profilaktycznego jest znajomość danej społeczności i jej środowiska. Powiązane jest to z zasadą społecznej akceptacji, partycypacji, realizmu, a także komplementarności. Tworzone programy powinny rozwickłać uwzględnione w nich problemy tak, aby osiągnięcie wyniku było skuteczne, racjonalne i to z wykorzystaniem całego dostępnego potencjału w stopniu maksymalnym. Rezultatem odpowiedniego zastosowania wyżej wymienionych zasad będzie stworzenie programu profilaktycznego. Respektowanie wskazanych zasad i należyte ich spożytkowanie pozwoli kolejno zastosować wszystkie etapy jego tworzenia.

2.2. Etapy tworzenia programów profilaktycznych

Według Jana Gierszewskiego, bez względu na to, czy program profilaktyczny dotyczyć będzie problemu ubóstwa, kryzysu demograficznego, czy też innego, każdy z nich ma na celu zminimalizowanie zachowań ryzykownych [15]. Zmniejszenie lub całkowitą likwidację zagrożenia uzyskamy jedynie po sukcesywnym przejściu przez każdy z etapów tworzenia programu profilaktycznego.

Zgodnie z tym, co uważają Tomasz Serafin i Sergiusz Parszowski, „(...) wdrożenie programu prewencyjnego powinno być poprzedzone identyfikacją zagrożeń, określeniem uwarunkowań oraz wskazaniem i pozyskaniem podmiotów do współuczestnictwa w działaniach, a także określeniem ich roli” [14]. Tadeusz Kęsoń i Grażyna Ożarek stwierdzają dodatkowo, że odpowiednia polityka będzie miała wpływ na częstotliwość pojawiania się zagrożeń. Istotnym może być rozpatrywanie sytuacji życiowych każdego obywatela z osobna, ponieważ właściwa edukacja, wychowanie czy też środowisko, w jakim ktoś dojrzał, może mieć wpływ na to, czy człowiek zejdzie na drogę przestępstwa czy też nie [10].

Procedury, które mogą poprawić sytuację życiową poszczególnych osób, „dotyczą (...):

- pomocy żywnościowej;
- przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu;
- rozwiązywania problemów bezdomności;
- aktywizacji zawodowej i pobudzania aktywności zawodowej osób bezrobotnych oraz przeciwdziałania bezrobociu;
- programów pomocowych w obszarze bezpieczeństwa społecznego (...);
- kampanii informacyjnych (...);
- zwiększenia zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życiu publicznym” [10].

„Działania i programy, realizowane lub nadzorowane przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej są klasycznym przykładem wpisywania się systemu zapobiegania ogólnego w system zapobiegania specjalnego”. Uogólniając, system zapobiegania ogólnego powinien wesprzeć podmioty, które odpowiedzialne są za bezpieczeństwo oraz oddziaływać na przestępców, będących pod wpływem działań, przez zapobieganie specjalne [10].

Gwarancja bezpieczeństwa to jedno z zadań, które realizują podmioty zapobiegania ogólnego. Z kolei dla podmiotów wyspecjalizowanych w danych dziedzinach, porządek oraz bezpieczeństwo jest sprawą priorytetową. Fundamentalne jest połączenie działań reaktywnych z proaktywnymi. Dodać należy, że niezwykle ważne jest poznanie problemów danej społeczności. Można zatem stwierdzić, że punktem wyjścia będzie rozpoznanie. Wbrew pozorom nie będzie to takie proste, ponieważ uwzględnić tu należy cały ogół uwarunkowań, cech czy nawet zwyczajów społecznych [10].

Problemy istniejące w danej społeczności mogą być rozwiązywane dzięki użyciu właściwych metod. Najważniejsze jest określenie przyczyny bądź

przyczyn kwestii uciążliwej, a także wskazanie lidera, który będzie wyznaczał kierunek działalności profilaktycznej. Zgodnie z Robertem Głowackim, Krzysztofem Łojkiem, Agatą Tyburską oraz Andrzejem Urbanem, wyróżnić można osiem „etapów towarzyszących budowie programu profilaktycznego. Są to:

1. Analiza stanu faktycznego zagrożeń w danym środowisku lokalnym.
2. Określenie celu głównego programu i celów pośrednich.
3. Wskazanie adresata programu.
4. Lobbowanie na rzecz tworzonego programu, zawiązanie koalicji i wskazanie osoby odpowiedzialnej za przygotowanie i realizację programu.
5. Określenie poszczególnych przedsięwzięć i ich realizatorów oraz osób odpowiedzialnych za prawidłową realizację zadania. Zaplanowanie terminu realizacji poszczególnych przedsięwzięć i określenie czasu realizacji całego programu.
6. Przeanalizowanie i wskazanie kosztów poszczególnych przedsięwzięć (zadań) wraz ze wskazaniem źródeł ich finansowania, określenie kosztów całego programu.
7. Zaprezentowanie założeń programowych (reklama) i wdrożenie programu.
8. Monitoring/ocena/ewaluacja” [16].

Rozwiązując dany problem, należy pamiętać również o uwzględnieniu wszelkich barier/ograniczeń. Konsekwencją „pokonania” kolejno wszystkich etapów powstawania programu, powinno być wyznaczenie celu i sukcesywna jego realizacja. Skonstruowanie właściwego zestawu zasad i etapów tworzenia programów profilaktycznych wymaga zwrócenia uwagi na szereg różnych czynników. Zaczynając od typu zagrożeń, przez model społeczeństwa, aż po jego status finansowy, niezwykle ważne jest odpowiednie podejście do panującej tam rzeczywistości.

Zgodność programu profilaktycznego z teraźniejszymi warunkami, jego akceptowalność przez środowisko lokalne oraz instytucje, a także jego korespondowanie z polityką prowadzoną w danym regionie, wskazuje na zasady jego tworzenia. Konstruowanie programu profilaktycznego wymaga uwzględnienia kolejno wszystkich etapów, bez wyjątku. Rozpoczynając analizą tego, jak jest obecnie, przez ustalenie przeznaczenia programu, a także wskazanie odbiorców i odpowiedzialnych za jego realizację, aż po finansowanie, wprowadzenie oraz jego monitoring, planuje się, że w konsekwencji powstanie zamierzony program profilaktyczny.

3. Wybrane programy

3.1. Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 Nowy wymiar aktywnej integracji

W 2011 r. w Polsce odsetek żyjących w ubóstwie wynosił 17,7%. W związku z tym postanowiono podjąć odpowiednie kroki mające przeciwdziałać tej negatywnej tendencji [17]. Stworzono Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 Nowy wymiar aktywnej integracji (KPPUiWS).

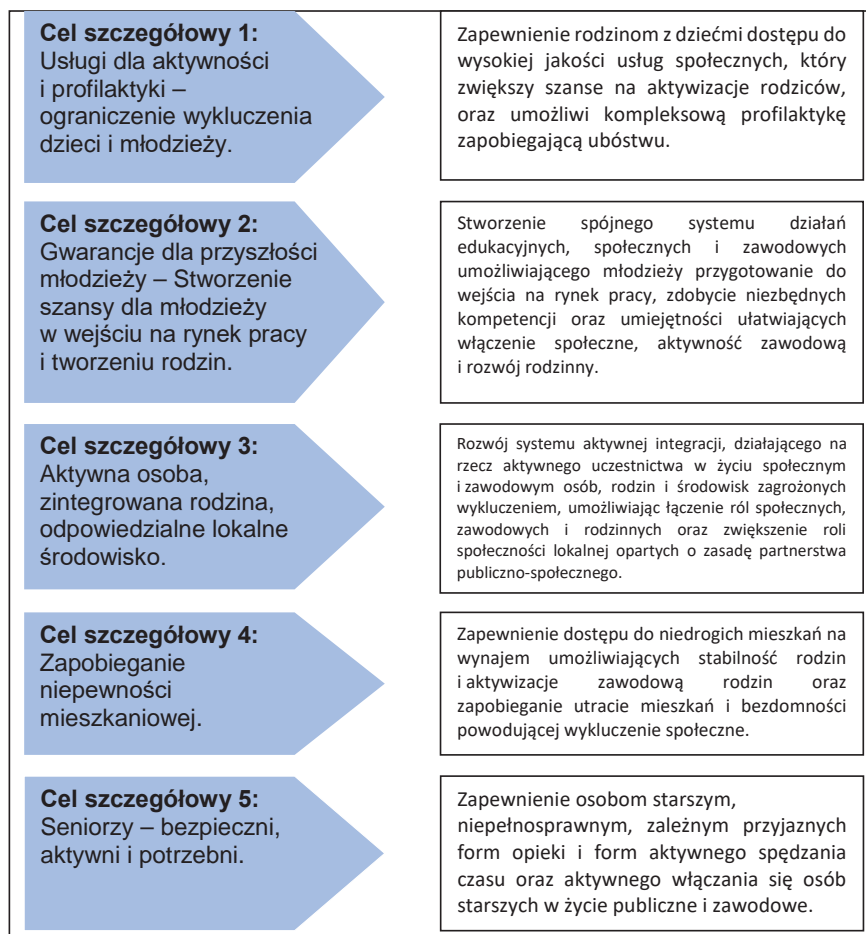
Nadrzędny cel Programu, to „(...) przedstawienie (...) polityki państwa, w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym (...)” [17]. KPPUiWS „zawiera także (...) pięć celów szczegółowych oraz sześć priorytetów wyznaczonych do realizacji celów szczegółowych (...) priorytety zostały podzielone na działania” [17].

„Do statystycznego pomiaru ubóstwa w Polsce stosuje się obecnie (...) kryteria (...). Rodzina (gospodarstwo domowe) jest zagrożone ubóstwem, jeżeli jego dochód jest niższy niż 60% (...) dochodów (...) w danym kraju. (...) Jeżeli rodzina deklaruje, że nie może zaspokoić (...) co najmniej czterech z dziewięciu podstawowych potrzeb [17] (...). Jeżeli czas pracy członków rodziny jest niższy niż 20% pełnego rocznego potencjalnego czasu pracy, wówczas mowa o rodzinach żyjących w gospodarstwach o bardzo niskiej intensywności pracy” [17].

KPPUiWS zawiera także informacje, którym grupom społecznym w naszym kraju najbardziej grozi ubóstwo. „(...) od 2008 r. w Polsce liczba zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym obniżyła się do 2011 r. o blisko 1,3 mln osób, (...). W tym samym okresie zmalała liczba osób zagrożonych materialną deprivacją o 1,8 mln i o 370 tys. zagrożonych niską intensywnością pracy. Polska, pomimo wyraźnej poprawy w zakresie warunków życia, nadal należy do grupy krajów o wysokim poziomie zagrożenia ubóstwem.” [17].

KPPUiWS obejmuje także sześć priorytetów. Badanie Programu pozwala stwierdzić, że ubóstwo i wykluczenie społeczne uwidocznili się w całej Unii Europejskiej. „Życie 1/4 ludności Europy poniżej granicy wykluczenia społecznego (...) obniża wartość kapitału społecznego Unii. Dlatego 27 państw UE podjęło decyzję o połączeniu wysiłków na rzecz działań zmierzających do ograniczenia ubóstwa i wykluczenia społecznego, przeznaczając na ten cel

odpowiednie środki w nowej perspektywie finansowej (...)” [17]. Problemy, które pojawiły się także w innych państwach Unii Europejskiej, z pewnością nakreśliły priorytety. Zdecydowanie sprawa wydaje się być paneuropejska. W związku z tym, dobrym pomysłem byłaby współpraca z naszymi sąsiadami.

Rys. 1. Cele szczegółowe Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 Nowy wymiar aktywnej integracji

Źródło: [14]

Priorytety KPPUiWS:

Priorytet I. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży – działania w tym zakresie dotyczą zwrócenia większej uwagi na rozwój

młodego pokolenia, a także na zapewnienie rodzicom dogodnych warunków do tego, aby zagwarantować swoim dzieciom dostatnie życie z perspektywą spokojnej przyszłości [17].

Priorytet II. Zapewnienie spójności działań edukacyjnych, społecznych i zawodowych na rzecz dzieci i młodzieży – czyli z założenia szkoły mają wziąć większą odpowiedzialność za profilaktykę przeznaczoną dla dzieci i młodzieży, reformę kształcenia, wsparcie praktyki oraz organizację współpracy szkolnictwa z rynkiem zatrudnienia [17].

Priorytet III. Aktywna integracja w społeczności lokalnej – to przede wszystkim aktywizacja osób, które znajdują się na „marginesie społecznym”, rozwój działu usług publicznych oraz tworzenie czynnych społeczności lokalnych [17].

Priorytet IV. Bezpieczeństwo i aktywność osób starszych – czyli zachęcanie do działania seniorów, którzy często są niesamodzielnymi lub nieskłonni do aktywizacji [17].

Priorytet V. Zapobieganie niepewności mieszkaniowej i przeciwdziałanie bezdomności – odnosi się do polepszenia sytuacji mieszkaniowej oraz działania ukierunkowanego wprost na zwalczanie bezdomności [17].

Priorytet VI. Zarządzanie i zmiany strukturalne systemu integracji społecznej – to znaczy, reforma systemowa w zakresie polityki i organizacji społecznej dla większego bezpieczeństwa oraz oddziaływania na rynek pracy [17].

Każdy z powyższych priorytetów można poddać analizie, która pokaże, w jakim stopniu są one zgodne z rzeczywistością. KPPUiWS opracowano w 2014 r., natomiast, co zmieniło się od tamtego czasu? Odnosząc się kolejno do każdego z priorytetów, można stwierdzić, że:

1. Program ma dobiec końca za nieco ponad rok, jednak wielu rodzinom wciąż brakuje podstawowych środków do właściwego i progresywnego rozwoju dzieci i młodzieży.
2. Działania Ministerstwa Edukacji Narodowej są pozbawione sensu, ponieważ najpierw wprowadza się zmiany, po czym – za jakiś czas – wraca się do tego, co było przed reformą.
3. Aktywne integrowanie grup zamieszkujących daną społeczność lokalną obliguje do kompletnego ich poznania oraz spełnienia warunków, które zapewnią ich unifikację. Zupełnie odrębną kwestią są grupy migrantów, a na chwilę obecną jest to sprawa, która nie ma całkowitego i w pełni pozytywnego rozwiązania.

4. KPPUiWS przewiduje, aby osoby starsze, często niepełnosprawne, były bardziej mobilne. Autorka uważa, że najpierw należałoby zadać sobie pytanie: Czy takie osoby chcą aktywniej uczestniczyć w życiu społecznym?
5. Zdaniem autorki, dzięki zapewnieniu możliwości pracy, a tym samym zarobkowania, wielu mieszkańców miałyby perspektywę podniesienia swojej stopy życiowej. Być może to powinno być głównym wyznacznikiem do zwalczania problemu bezdomności.
6. Ostatni priorytet KPPUiWS odnosi się do zorganizowania społeczeństwa w taki sposób, aby osiągało ono jak największy progres. Nie jest on niepotrzebny w założeniach Programu, jednak dużo lepiej byłoby, gdyby znajdował się na samym jego początku.

Mówiąc o KPPUiWS, chciałoby się zobaczyć na przykład raporty z jego postępu od 2014 r., po jego urzeczywistnieniu. Tymczasem, niestety, publikacji tego typu nigdzie nie można znaleźć. Jest to poważnym błędem, gdyż bez publikacji bieżących rezultatów, Program nie zostanie zrealizowany w sposób kompletny.

Konkretyzacja KPPUiWS obliguje do „aktywnej integracji (...) szeregu działań o wymiarze prawnym, organizacyjnym, finansowym i edukacyjnym, realizowanych przez wielu partnerów w ramach administracji publicznej oraz partnerstwa publiczno-społecznego. Istotnym elementem będzie skorelowanie działań o charakterze krajowym z działaniami realizowanymi w regionach”. Realizacja Programu odbywa się na poziomie państwowym, a także regionalnym [17].

Podsumowując, stwierdzić można, że kluczowe przy wypełnianiu KPPU-iWS są: współpraca oraz jego finansowanie. Jak wynika z planu finansowego, koszty KPPUiWS „w latach 2014–2020, wyniosą 180 228 744 zł, to jest blisko 25 747 000 zł rocznie. Z tej kwoty 111 755 579 zł będzie pochodziło ze środków budżetu państwa, 58 431 778 zł ze środków samorządowych, 4 726 982 zł z funduszy celowych, 3 353 441 zł ze środków prywatnych” [17]. W tym miejscu można zadać pytanie: Czy to dużo? Uwzględniając ogół czynników oddziałujących na KPPUiWS, nie będziemy w stanie nigdy odpowiedzieć na to pytanie wyczerpująco. Według autorki należy oczekiwać, że efekty Programu będą wystarczająco wymierne.

3.2. Program Rodzina 500+

Najprościej mówiąc, podstawą państwa są ludzie. Dlatego najbardziej trywialna jego definicja mówić może o uporządkowanej i spójnej zbiorowości na danym

terenie. Należy zastanowić się nad tym, co wtedy, gdy zbiorowość ta „ubożeje” w swojej liczbie? Długość życia mieszkańców danych państw świadczy przecież o jego potencjale. Gdy mamy do czynienia ze spadkiem liczby urodzeń nad liczbą zgonów, mówić możemy o kryzysie demograficznym, który obecnie widoczny jest praktycznie w całej Unii Europejskiej. „W Europie sytuacja demograficzna osiągnęła poziom kryzysowy już jakiś czas temu. Ujemny przyrost naturalny odnotowano aż w 17 europejskich państwach. Alarmujący jest też współczynnik dzietności, wszystkie kraje UE znalazły się znacznie poniżej parametru utrzymującego zastępowalność pokoleń.” [18].

W Polsce, ujemny przyrost naturalny doprowadzić może do zagrożenia przetrwania populacji. Główną przyczyną problemu jest spadek dzietności kobiet. „(...) Mamy (...) jeden z najniższych w Unii Europejskiej współczynników dzietności. Na jedną Polkę przypada u nas jedynie 1,32 urodzonych dzieci (...)” [18]. W 2016 r. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej podjęło decyzję o wprowadzeniu programu, który może pomóc rozwiązać ten problem. Program Rodzina 500+ ma na celu zwiększenie liczby dzieci w rodzinach oraz powstrzymanie negatywnego trendu demograficznego występującego w naszym kraju. Program Rodzina 500+ oznacza dodatkowe, pozbawione podatku 500 zł na miesiąc dla drugiego i kolejnego dziecka w rodzinie. W sumie to 6000 zł w skali roku [19].

Formalności dotyczące złożenia wniosku można załatwić osobiście w wybranej gminie, przez internet lub za pośrednictwem poczty. Rodzina, która chce otrzymać wsparcie w postaci świadczenia, podaje (...) dane rodzica wnioskującego o świadczenie, dane drugiego z rodziców oraz dane dzieci (...). Jednocześnie gmina sama pozyskuje podstawowe dane o dochodach opodatkowanych podatkiem dochodowym od osób fizycznych, więc nie trzeba dołączać tych informacji. Świadczenie wychowawcze, tak jak wszystkie świadczenia rodzinne, będzie wypłacane w sposób dogodny dla rodziców, czyli przede wszystkim przelewem na wskazane we wniosku konto.” [20].

Znaczenie działalności Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej najlepiej pokazać w liczbach. Prezentują one, ile osób skorzysta z KPPUiWS, jakie są koszty wychowania dzieci, jaki jest stopień pokrycia kosztów w ramach Programu oraz ile przeciętnie wydaje się na osobę w rodzinie wielodzietnej:

- „2,7 mln – tyle rodzin skorzysta z Programu;
- 3,7 mln – tyle dzieci zostanie objętych wsparciem;
- 176–190 tys. zł – tyle kosztuje wychowanie dziecka;

- 57–61% – tyle kosztów utrzymania dziecka pokryje Program 500 plus;
- 15–30% – tyle budżetu rodziny przeznaczają na utrzymanie dziecka;
- 317 tys. zł – tyle kosztuje wychowanie dwójki dzieci;
- 504 zł – to przeciętne, miesięczne wydatki na osobę w rodzinie z trójką dzieci;
- 6 tys. zł – tyle rocznie dostaną rodzice na wychowanie dziecka;
- 18 tys. zł – tyle rocznie dostaną mniej zamożni rodzice z trójką dzieci;
- 324 tys. zł – tyle dostaną mniej zamożni rodzice na wychowanie trójki dzieci do 18 roku życia.” [21].

Za pozytywny efekt działania Programu można z pewnością uznać ograniczenie ubóstwa. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w 2016 r. spadło ono do 4,9%, natomiast, porównując z rokiem poprzednim, gdy wskaźnik plasował się na poziomie 6,5% w skali całego kraju, widzimy znaczną redukcję. Najwięcej korzyści zyskały rodziny wielodzietne, gdyż poziom ubóstwa spadł w nich z 17% do 10%. Zmalała także liczba osób dotkniętych deprawacją materialną, którą rozumieć należy jako niezaspokojenie podstawowych potrzeb – z 23,4% w 2015 r. do 21,9% w 2016 r. [22]. Warto wspomnieć w tym miejscu, że wiąże się to z pewnością z zapewnieniem bezpieczeństwa ekonomicznego, które jest przecież bardzo ważne dla każdego z nas, ponieważ łączy się z pewnością przetrwania i bytu, do której wszyscy świadomie bądź podświadomie dążymy.

Za korzyść Programu Rodzina 500+, można uznać również to, że w 2018 r. „(...) z Programu korzystało 2 mln 400 tys. rodzin, ponad 3 mln 600 tys. dzieci. Największy udział wśród rodzin objętych wsparciem mają rodziny z dwójką dzieci. Ich odsetek wynosił 62% w ogólnej strukturze rodzin korzystających. W praktyce jest to 1,5 mln rodzin” [23]. Pozytywnym skutkiem jest także zwiększenie liczby urodzeń od 2016 r. Efekt ten jest istotny, gdyż celem Programu, poza innymi, jest również poprawa sytuacji demograficznej w Polsce [23].

Negatywnym rezultatem Programu jest to, że przyczynił się do obniżenia aktywności zawodowej kobiet, szczególnie młodych. Przypuszcza się, że powoduje on kartofli najlepiej „bezczywności”. „Według danych GUS za III kwartał 2017 r., aktywność zawodowa kobiet w wieku 25–34 lata spadła do najniższego poziomu od 2003 r. i wynosi 74,2%. Według danych Eurostatu, które obejmują jeszcze szerszy zakres czasu, to najniższe wartości przynajmniej od 1999 r., czyli od blisko 20 lat.” [24].

Zauważyć można, że poza kobietami, które przestały pracować, problem coraz częściej obejmuje całe rodziny. Niepokojącym jest fakt, że rodziny, w których pobierane jest świadczenie tylko na jedno dziecko, a także posiadają dochód ze stałej pracy, to zaledwie 69,7% [25]. Dlaczego tak jest? Rodzice chcący utrzymać przysługujące im świadczenia lub ci, którzy jedynie się o nie starają, mogą mieć obawy, że ich zbyt wysoki dochód, pozbawi ich prawa do otrzymania pieniędzy z Programu. Wielu z nich nie bierze pod uwagę tego, by starać się o awans, doksztalcanie czy też dodatkową pracę. Problem jest dosyć poważny, a jego rozwiązanie należy do ewentualnej reformy Programu albo sprawowania nad nim większej kontroli. Oprócz tego, zaproponować można powołanie instytucji, która sprawowałaby nadzór nad wydatkowaniem funduszy z Programu. Pozwoliłoby to na jego monitoring i korektę bieżących problemów.

Wnioski

Wszystkie państwa na świecie kształtują swój poziom bezpieczeństwa pod wpływem wielu różnych czynników. Bez względu na to, czy rzecz dotyczy mniejszego czy większego kraju, zdecydowanie, w każdym z nich wyróżnimy wiele różnych społeczności lokalnych, które określamy jako grupę mieszkającą na danym obszarze i powiązaną wzajemnymi tradycjami, prawem czy też zwyczajami. Bezpieczeństwo, o którym mowa, każdorazowo odnosić się będzie i kształtować byt w społecznościach lokalnych. W związku z tym, można stwierdzić, że wszystkie działania, które prowadzi państwo, należy ukierunkować na jego zapewnienie, ponieważ będzie się to przekładać na integralność danego regionu, możliwość jego rozwoju i, co najważniejsze, na zadowolenie mieszkańców.

Optymalnym sposobem na radzenie sobie z problemami w społecznościach lokalnych jest profilaktyka, w myśl zasady, że „Lepiej zapobiegać niż leczyć”. W związku z tym najlepszym rozwiązaniem na zapewnienie ciągłego i stabilnego poziomu bezpieczeństwa jest monitorowanie, wykrywanie zagrożeń i im przeciwdziałanie lub zabiegi zmierzające chociażby do zmniejszenia ich skutków. Programy profilaktyczne są w tym przypadku jednym z najlepszych rozwiązań, ponieważ pokazują negatywne skutki danego problemu, wiele możliwości ich rozwiązania, są także całkowicie dobrowolne oraz mają wymierne korzyści i są bezpłatne.

Badanie wybranych programów pozwala stwierdzić, że brakuje konsekwencji w ich stopniowej i kolejnej realizacji. Program Rodzina 500+ i KPPUiWS są odpowiedzią na te same zagrożenia. Należałoby zadać sobie pytanie: Czy brak współzależności jest skutkiem tego, że rząd, który wprowadził KPPUiWS był inny, a Program Rodzina 500+ został wdrożony po wyborach parlamentarnych z 2015 r.? Co wówczas z beneficjentami KPPUiWS, jeśli obecnie cała pomoc zorientowana jest na realizację Programu Rodzina 500+? Prawdopodobnie efekty tego będą widoczne dopiero w perspektywie. Program Rodzina 500+ zaledwie został wprowadzony w życie, natomiast KPPUiWS zakończy się za niespełna dwa lata.

Reasumując, KPPUiWS oraz Program Rodzina 500+ posiadają wspólne cechy. Obydwa programy odnoszą się do zlikwidowania lub minimalizacji problemów społecznych w lokalnym wymiarze. Zarówno KPPUiWS, jak i Program Rodzina 500+ mają poprawić sytuację demograficzną w Polsce. Podkreślić należy również to, że minimalizacja ubóstwa jest skutkiem wprowadzenia Programu Rodzina 500+. Z danych GUS wynika, że w 2016 r. ubóstwo wynosiło 4,9%, zaś w 2017 r. 4,3%. Jednak, mimo wszystko, można zadać pytanie: Z jakim zamiarem w 2016 r. wdraża się zupełnie nowy program, zawierający się w celach pierwotnych z 2014 r.? Oczywiście jest, że każdy problem społeczny powinien być rozwiązywany w sposób indywidualny i oryginalny, przy uwzględnieniu niepowtarzalnych założeń. Tylko wtedy otrzymamy długotrwały, zadowalający efekt. W związku z tym wniosek jest prosty, założenia Programu Rodzina 500+, który wprowadzony został znacznie później, powinny ulec modyfikacji, aby nie pokrywały się z założeniami KPPUiWS.

KPPUiWS nie przyniósł do końca oczekiwanych efektów, przynajmniej jak do tej pory. Do 2020 r. niewiele się zmieni, ponieważ nieliczni tak naprawdę o nim słyszeli, co więcej, w wielu regionach Polski ludzie niezmiennie żyją w ubóstwie i muszą zmagać się z wykluczeniem społecznym. Natomiast Program Rodzina 500+ również pozostawia wiele do życzenia. Oceny na jego temat są podzielone, jednak prawda jest jedna. Zapewne, przyniosłby on wiele dobrego, chociaż w jego budowie i założeniach jest wiele nieprawidłowości. Nie zakłada on kontroli nad przyznawaniem świadczeń i nad ich wydatkowaniem, która jest niezwykle ważna. W perspektywie Program Rodzina 500+ może doprowadzić do powstania patologii w rodzinach. Za jego negatywny skutek możemy uznać również to, że w przyszłości, z dużym

prawdopodobieństwem, doprowadzić on może do poważnego obciążenia systemu emerytalnego. Oprócz wymienionych minusów można również wspomnieć o tym, że Program Rodzina 500+ zniechęca wiele kobiet do podjęcia pracy. Można zatem wysnuć wnioski, że potrzebna jest zupełnie inna polityka prorodzinna, a nie taka, która ogranicza się do wypłacania świadczeń jedynie za posiadanie dzieci.

Literatura

- [1] Ścibiorek Z., Wiśniewski B., Kuc R.B., Dawidczyk A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Toruń 2015.
- [2] Gryz J., *Zarys podstaw teorii bezpieczeństwa*, Warszawa 2010.
- [3] Gołębiewski J., *Anatomia bezpieczeństwa*, Warszawa 2015.
- [4] Pawłowski J., *Współczesny wymiar bezpieczeństwa. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2011.
- [5] Fehler W., *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, Warszawa 2009.
- [6] Skrabacz A., Loranty K., *Bezpieczeństwo społeczne w demokratycznym państwie perspektywa personalna i strukturalna*, Warszawa 2016.
- [7] Ciekankowski Z., *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, <https://cyberleninka.ru/article/n/kinds-and-sources-of-security-threats.pdf> [dostęp: 06.01.2018 r.].
- [8] http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/news-files/scenariusz_i_spoleczność_lokalna.pdf [dostęp: 06.12.2017 r.].
- [9] Rozwadowski M., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych oraz działania zmierzające do jego poprawy*, <http://kultura-bezpieczenstwa.pl/wp-content/uploads/2015/07/22rozwadowski.pdf> [dostęp: 10.11.2018 r.].
- [10] Kęsoń T., Ożarek G., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w makrosystemie zapobiegania przestępczości i patologicznych zachowań* [w:] Huchrak M., Iwanek T. (red.), *Bezpieczeństwo Społeczności Lokalnych. I Nyskie Forum Bezpieczeństwa*, Oficyna Wydawnicza PWSZ w Nysie, Nysa 2017.
- [11] Leszczyński M., Gumieniak A., Owczarek L., Mochocki R., *Bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym. Wybrane obszary*, Warszawa 2013.
- [12] <http://www.monz.pl/Zasady-tworzenia-programow-profilaktycznych,73276,0,1.html>.

- [13] *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Wydanie osiemnaste, red. Naczelny Witold Doroszewski, PWN, Warszawa 1994.
- [14] Serafin T., Parszowski S., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa*, Warszawa 2011.
- [15] Gierszewski J., *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2013.
- [16] Głowacki R., Łojek K., Tyburska A., Urban A., *Poradnik dla członków komisji bezpieczeństwa i porządku*, Szczytno 2009.
- [17] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 Nowy wymiar aktywnej integracji*, Warszawa 2014.
- [18] <https://www.money.pl/gospodarka/unia-europejska/wiadomosci/artykul/kryzys-demograficzny-dzietnosc-przyrost,110,0,2153582.html> [dostęp: 01.05.2018 r.].
- [19] https://www.premier.gov.pl/files/files/informaca_prasowa.pdf [dostęp: 01.05.2018 r.].
- [20] <https://www.mpips.gov.pl/wsparcie-dla-rodzin-z-dziecmi/rodzina-500-plus/wyjasniamy-krok-po-kroku/> [dostęp: 01.05.2018 r.].
- [21] https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Polityka%20rodzinna/500plus/Informator.pdf [dostęp: 31.05.2018 r.].
- [22] <https://finanse.wp.pl/skrajne-ubostwo-w-polsce-zostalo-ograniczone-to-efekt-500-6169947346561153a> [dostęp: 01.05.2018 r.].
- [23] <https://www.mpips.gov.pl/aktualnosci-wszystkie/rodzina-500-plus/art,9823,pozytywne-efekty-500.html> [dostęp: 03.05.2018 r.].
- [24] <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/500-aktywnosc-kobiet-gus,18,0,2397714.html> [dostęp: 03.05.2018 r.].
- [25] <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/praca/aktywnosc-zawodowa-polakow-gus-a-500-plus-program-do-poprawki/3pye7t5> [dostęp: 03.05.2018 r.].